

**DIN ISTORIA GINDIRII LINGVISTICE: EMILIU BRAN
ȘI VASILE VAIDA, PRINTRE PRIMII CERCETĂTORI
AI GRAIULUI SĂLAJAN**

„Într-o vreme Transilvania era țara filologilor. Aici se făureau teoriile asupra limbii, aici se scriau gramatici, de aici plecau părerile care aveau să ne lămurească asupra originii graiului nostru și să ne dea îndrumări pentru chipul cum să scriem și să dăm o înfățișare mai românească cuvintelor. Și oricine trecuse prin școală — prin școala de la Blaj mai ales — se credea în stare să facă filologie și să dea sfaturi. Era vremea când transilvănenii se nășteau filologi — în alte părți se spunea că românul se naște poet¹. În a doua jumătate a secolului trecut preocupările de limbă au cîștigat un avînt simțitor. T. Cipariu prin revista sa „Archiva pentru filologie și istorie“ (1867—1872) a făcut cunoscute punctele sale de vedere și ale susținătorilor săi. Contactul cu ziarele din România, deși cenzura și întreg sistemul juridic impus de guvernarea dualistă interzicea, era permanent. B. P. Hasdeu își consolidase prestigiul de lingvist și filolog; apariția lucrărilor: „Cuvente den betrâni“ (trei volume 1877—1881) și „Etymologicum Magnum Romaniae“ (trei volume concepute între 1884—1888) l-au impus definitiv, ceva mai mult, principiile enunțate de el vor fi aplicate în cercetările dialectale. Hașdeu este primul lingvist care pe teren românesc a susținut necesitatea anchetelor dialectale fiind convins că adevăratul material de cercetare se află „în cătune, în colibe, în bordeie nu în palaturi“². Printre cei care i-au ascultat îndemnul se află și Emiliu Bran și Vasile Vaida „harnici și pasionați valorificatori a patrimoniului popular, folcloric și dialectic“³.

Emiliu Bran și-a intitulat articolul „Graiul românesc din Sălagiu de lîngă Someș“⁴ și a apărut în revista „Tribuna“ în 1889. Chiar din titlu se întrevede o gîndire lingvistică cu un pronunțat caracter de dialectologie; (*Sălagiu de lîngă Someș*), autorul făcînd o diferență între vorbitori: locuitorii din părțile dinspre Someș și cei care viețuiesc vecini cu ținuturile bihorene.

Influența curentului naturalist, care era acceptat de mai toți lingviștii timpului, se resimte și în materialele pe care le discutăm: „... nu este limbă care cu timpul dar mai ales în zilele de formare să nu primească modificări“⁵. Mai departe E. Bran afirmă: „Dorința fiecărui bărbat cu înfi-

¹ O. Densușianu, *În amintirea unui învățat — Timotei Cipariu, în Viața nouă*, 1, 1905, nr. 11, p. 241.

² B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, 1, ediție de Gr. Brîncuș, București, 1972, p. 11.

³ R. Todoran, *Alexiu Viciu, în Contribuții la dialectologie română*, București, 1984, p. 220.

⁴ Emiliu Bran, *Graiul românesc din Selagiu de lîngă Someș*, în *Tribuna*, 6, 1889, nr. 121, p. 481—482.

⁵ *Ibidem*, p. 481.

mă... și interesat de dezvoltarea limbii naționale este: păstrarea cuvintelor vechi originale și scutirea limbii de înnirurile străine⁶. Nu ne miră această afirmație, acum se pune în discuție problema împrumuturilor și a neologismelor. Autorul îi citise pe: B. P. Hașdeu, I. Maiorescu, Miron Pompiliu, Gr. Silași pe care îi și citează. Lucrarea M. E. R. semnată de Hașdeu este considerată o capodoperă a limbii române.

E. Bran își expune în primele rânduri motivele care l-au îndemnat la această anchetă dialectală „Scrutarea serioasă a limbii, a datinilor strămoșești, poate să introducă și în alte puncte ale istoriei noastre și să ne scoată la rezultate mai ponderatoare. De multe ori, un cuvântel îți deschide prospect și îți revarsă lumină asupra unui termen întreg în lumina științelor⁷.”

Surprindem influența ideilor profesorului de la Cluj, Gr. Silași, pe care autorul îl citează de mai multe ori.

În partea a doua a articolului sînt prezentate 15 fenomene fonetice considerate specifice sub aspect lingvistic la care adaugă și o listă de 142 de cuvinte „pe care le auzim amintindu-se mai rar⁸”. Părerea emisă de Miron Pompiliu conform căreia graiul sălăjan și bihorean se apropie mai mult de cel moldovean (în opoziție cu cel muntean și bănățean n.n.) este frecvent citată de lingviștii timpului.

Cele 15 fenomene fonetice despre care autorul spune „că le putem întîlni” (atesta) doar în Sălaj nu și Bihor — sînt: „a) trecerea lui *b* în *bgh* (*bd'*) *albină* > *albdină*; b) în unele cuvinte *a* neaccentuat rămîne curat, nu trece în *ă* ca în *mălai*, *pădure*, de exemplu: *prașcău* (flăcău uricar), *țapoc* (*ghimpe*);

c) *â* (*i*) nu se pronunță permanent *â* (*i*) ci *ă*: *atăta* (*nu atita*), *părău* (*nu pîriu*);

d) diftongul *oa* nu se aude întreg decît la începutul cuvintelor: *oameni*; la mijlocul cuvîntului se închide în *o* (*coarne* > *corne*; *moale* > *mole*)⁹.

Sînt discutate și reflexele diftongilor: *ea*, *ia*. Dintre consoane o atenție se acordă pronunțării lui *f* ca *h* (*a fi* > *a hi*), rămînînd *f* în cuvinte ca: *femeie*, *fereastră*; *v* > *h* (*vulpe* > *hulpe*); *v* > *gh* > *gy* (*d'*) (*vițel* > *d'îțâl*) — și alte fenomene fonetice sînt trecute în revistă.

Din cele 142 de cuvinte atestate, multe (jumătate) nu sînt specifice Sălajului ci Ardealului de centru și vest, avînd o circulație mult mai mare (*goangă* — insectă; *țîrfă* = *nisip*; *o țîră* = puțin; *pănușe* = tulu de păpușoi, *măcioc* = motan, *zadie* — năframă, șorț, batistă. La ultimul exemplu se poate face precizarea că și astăzi circulă frecvent mai ales cu sensul de șorț, celelalte două accepții de *năframă* și *batistă* sînt preluate de cuvintele din limba literară.

Cel de al doilea autor supus discuției noastre este originar din Nadiș (Cehul Silvaniei). Trecut printr-o filieră de școli dintre care amintim pe cele din Baia Mare și Gherla, terminînd teologia a funcționat ca și cleric

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem.*

la Oarța de Jos și Criștelec (Sălaj)¹⁰. Nu ne vom ocupa de activitatea de folclorist, de fapt în această perioadă cele două cercetări, nu de puține ori, se suprapuneau. Mulți din cei care culegeau material folcloric se întâlneau cu particularități de limbă fiind obligați la reflecții și documentări de ordin lingvistic. Acest fapt îl putem semna și la E. Bran și V. Vaida.

Cele două studii semnate de V. Vaida se intitulează: „Material jargon de dialect sălăjan”¹¹ publicat pe parcursul a 15 numere (83—97) din 1890, în revista „Tribuna” și „Studii asupra abaterilor gramaticale în dialectul țărănilor români din Sălaj”¹².

În prima cercetare autorul folosește termenul de *jargon* în accepțiunea de *regional*. Este știut că termenul „jargon” se folosește cu înțelesul de „limbaj specific categoriilor sociale înstărite și a unor profesioniști”¹³, și nu aceasta a fost de fapt intenția autorului. Terminologia lingvistică era în formare, în această perioadă, ca atare greșelile nu erau excluse.

Și de data aceasta lucrările lui B. P. Hașdeu au fost des citate; alături de T. Cipariu, Șt. Ștefurea, Gr. Silași, Ioan Maiorescu, H. Tiktin, Miron Pompiliu, Ion Bianu, I. C. Massim se vor face trimiteri la Max. Müller, frații Grimm, germaniștii J. Adelung și E. Vater, bibliografia consultată dovedind că ne aflăm în fața unui cercetător informat cu un pronunțat simț al limbii și nu un diletant.

Pentru stabilirea caracteristicilor unei limbi, afirmă Vasile Vaida, este nevoie de cercetarea istoriei și pentru aceasta se impune studiul cărților vechi (deci filologia). Pe baza lecturilor sale de specialitate va emite păreri referitoare la „dialectul istriean și macedonean” toate acestea având ca scop demonstrarea importanței cercetărilor dialectale „care scot în evidență particularitățile de limbă ce sînt pentru lingvist de un interes netăgăduit”¹⁴. După o introducere autorul trece la discutarea materialului propriu-zis, pornind de la ideea „...graiul sălăjan în felul său este și el o parte întregitoare în tabloul de diverse culori ale graiului de obște”¹⁵. Printr-o analiză atentă Vasile Vaida ajunge la concluzia, valabilă și azi, că cele mai multe abateri de la limba literară sînt în lexic, și „graiul sălăjan... aparține de marele dialect ardelean, înrudit fiind în multe puncte cu cel moldovean”¹⁶. Operînd cu termenii: *regional* și *arhaism*, autorul reușește să explice o serie de probleme legate de graiul vorbitorilor din Sălaj.

Utilizînd teoria circulației cuvintelor emisă de B. P. Hașdeu, se explică influența maghiară în vocabularul locuitorilor din Ardeal, dovedind că ea este limitată ca arie de răspîndire și număr de cuvinte.

La fel ca și E. Bran, Vasile Vaida pune în discuție o serie de fenomene specifice graiului sălăjan atît fonetice cît și morfosintactice: „a) folo-

¹⁰ Vezi L. Ghegariu, *Vasile Vaida*, în *Cercetări de lingvistică*, 17, 1972, nr. 1; p. 135—140.

¹¹ V. Vaida, *Material jargon de dialect sălăgian*, în *Tribuna*, 7, 1890, nr. 83—97.

¹² V. Vaida, *Studiu asupra abaterilor gramaticale în dialectul țărănilor români din Sălaj*, în *Tribuna*, 7, 1890, nr. 12—14.

¹³ Gh. Constantinescu-Dobrindor, *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, București, 1980, p. 257.

¹⁴ V. Vaida, *Material jargon...*, nr. 84.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 85.

¹⁶ *Ibidem*.

sirea formei de auxiliar a pentru *va*; b) folosirea formei *a*, de articol genitiv, și pentru: *al, ai, ale*¹⁷. În continuare ne este dată o listă de aproximativ 1200 de cuvinte. Ca și la E. Bran, precizăm, că unele (jumătate), au o arie destul de mare de folosință în Transilvania. Dăm câteva, spre exemplificare: „*budalău* (fintină în buturugă), *cantarig* (furcă de fintină), *casă* (cu sensul de odaie, cameră), *dricar* (pilotă de fulgi), *frigurie* (filagorie), *habă* (șezătoare), *jașcău* (săculeț), *jib* (mare), *lășcută* (supă), *miere* (zahăr), *ol* (ulcior), *roșteie* (grilă), *stoică* (nasture galben de aramă), *tătăișă* (afină), *tocană* (mămăligă), *țărfă* (nisip)¹⁸.

Cel de al doilea articol este (Studiu...) mai concis; de la început autorul enunța punctul său de vedere „... nu există în lume limbă vorbită de un popor care să fie lipsită de dialecte, de provincialismele sale¹⁹. Convinș că în cercetările lingvistice „cel mai bogat material pentru scrutarea unei limbi zace ascuns în graiul vorbit al poporului²⁰ (vezi nota 2), Vasile Vaida prezintă rezultatele anchetelor sale.

În cele 11 paragrafe, compară graiul vorbitorilor din Sălaj, operînd cu multe exemple, cu cel din limba literară. Fiind încredințat că structura gramaticală este elementul cel mai stabil al limbii, urmată de sistemul fonetic, va accentua cercetările asupra schimbărilor suferite de limbă în lexic.

Cunoștințele și le va dovedi mai ales discutînd părțile de vorbire. El compară formele verbului auxiliar *a vrea*, din graiul discutat, (*oi, i, a, om, îți (ți), or*) cu cele din limba literară.

Articolul cuprinde o serie de referiri la formarea cuvintelor și topică. Concluzia la care a ajuns este următoarea: „... abaterile sînt așa de rare încît nici cu cea mai mare îngăduință și bătaie de cap nu pot fi impuse în anumite reguli stabile²¹.

Terminologia lingvistică este în general cea uzitată la data respectivă, semnalăm unele inconsecvențe (dialect, subdialect, grai, jargon, regionalism) dar ele nu diminuează valoarea științifică; la analiza pe care o facem azi trebuie să ținem cont de timpul cînd au fost scrise.

O dovadă a importanței acordate acestor cercetări dialectale este și faptul că ele au fost introduse în bibliografia permanentă a Dicționarului tezaur a limbii române pentru atestările unor cuvinte regionale.

Celor doi autori li se adevăresc cuvintele lui Ion Simionescu „Mulți socot demni de pomenire numai pe acei care au lăsat în urma lor «lucruri solide», fie gînduri adînci, fie opere mari. Semnatarii gîndurilor mai modeste, dar pregătitoare pentru înțelegerea și înălțarea altora de mai tîrziu, trebuie să aibă parte de aceeași recunoștință din partea noastră. Fără ei, fără străduința lor istovitoare, lumina zorilor n-ar fi mijit mai de timpuriu, dezvoltarea ulterioară ar mai fi zăbovit²².

GABRIEL VASILIU

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 86—97.

¹⁹ V. Vaida, *Studiu...*, nr. 12.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, nr. 14.

²² I. Simionescu, *Oameni aleși*, București, 1926, p. 73.

**ASPECTS FROM THE HISTORY OF LINGUISTIC: EMILIU BRAN AND VASILE
VAIDA, RESEARCHERS OF THE ROMANIAN LANGUAGE SPOKEN IN THE
SĂLAJ COUNTY**

(Summary)

In the second half of the 19th century the influence of B. P. Hasdeu's works was very powerful. The linguistic research improved as far as clarity and scientific value are concerned. E. Bran and V. Vaida were among the first researchers of the Romanian language spoken in Sălaj. They published the results of their dialectal investigations in the „Tribuna“ magazine in 1889 and 1890.

Their works are valuable sources of information for the complete dictionary of the Romanian language.